

Český strukturalismus z hlediska ideologického „demaskování“

OLEG SUS

V podtitulu knihy *O tvar a strukturu v slovesném umění* (Praha, Academia 1966) vymezuje Ladislav Štolli blíže zaměření své interpretace českého literárněvědného strukturalismu: jde mu jednak o otázky metodologický jednotný ideologické (světonázorové) — obojí je pak vztaženo k ruskému formalismu a pražskému strukturalismu. Jíž předem je však třeba podotknout, že skutečnou metodologickou analýzu, a to kritickou, autor vlastně nikde soustavně nerozvíjí. Brání mu v tom hned od počátku pojmové smíšení „metodologie“ s „ideologií“ („Přistupuji k této problematice jako pracovník, který klade důraz na metodologickou, a tím nutně i na objektivisticky přehliženou ideologickou stránku věci [...]“, l. c. 7). Zabráňuje mu v tom i naprosté nedbání toho, jak funguje teoretická metoda a jak může být — v této své činnosti, kde jinde? — rozehrána, hodnocena i kritizována.

Kritika každé metody, tedy i v strukturalistické literární vědě, může být objektivně založena jen tak, že se bude každý postup ověřovat na svém objektu, k němuž se přibližuje a jehož se chce zmocnit, jež chce „uchopit“. Jaká je tedy adekvace mezi metodou a jejím předmětem, na němž se ověřuje (či neověřuje)? Mimo několik abstraktních soudů nenajdeme nikde v knize Štolllově konkrétní odpověď na tuto zásadní otázku. Mhuví se v ní například o „přejímání“ všech hlavních pojmů a postupů z formalismu, o tom, jak pražská škola „parafrazuje“ svou ruskou předlohu, formální školu. Nikde však není položena otázka, zda třebaš využití neoformalistického pojmosloví v estetické studii Jana Mukatovského o *Máchově Máji* (1928) vedlo, nebo nevedlo k novým poznatkům o struktuře této básnické skladby, ani o tom, zda jí snad nedeformovalo. Avšak marxistická kritika, k níž se Štolli hlásí, má snad zkomat na metody sámy o sobě, v jejich abstraktních formulacích — a nadto ještě v předpojatých interpretacích pro domo sua — nýbrž právě „in actu“, tj. v tom, jak se *derivují* prakticky. Praxi metody je její uskutečnění: její realizace se neděje mimo kontakt s poznávaným předmětem, k němuž se jistá metoda zaměřuje, jež chce postihnout. Byl tu uveden *Máchtu Máj* Jana Mukatovského, tedy jen jeden příklad „praxe“ metody; mohlo by jich být podle libosti více: dokladů k semiologii i sémantice, k pojetí funkce estetické i funkci mimoestetických, k výkladu vztahu díla a individua, díla a společnosti atd. A dále — zase jen jako příklad: není možno ztotožňovat „význam“ s nímž operuje Jan Mukatovský, a teorii významu ve fenomenologii u Edmunda Husserla, jak to vykládá Štolli (l. c. 95 an.). Jíž proto ne, že estetický objekt právě jakožto soubor významů je u Mukatovského uložen do kolektivního vědomí, což by se spíše mohlo označit za pojetí *pozitivisticko-sociologické*, a vůbec ne fenomenologické (jež je *transcendentální*); není možné podkládat sémantické teorii ve strukturalismu subjektivně idealistickou základnu (l. c. 100) a vůbec přitom nepřehlédnout k tomu, co vlastně významový rozbor u Mukatovského znamená, například vykladu Nezvalovy poezie, antinomii moderního umění, ve zkoumání vystavby Čapkovy prózy etc. etc. Ani strukturalistická sémantika není pouze tím, čím se *dytí* zdá — pro ideologa, jenž jí předem znehodnocuje — nýbrž je tím, co „*žít*“ řečeno jinými slovy: *mlít*.

me ji poznat a zhodnotit z její praxe. Avšak k tomu, co bych nazval *praxelogií* českého strukturalismu, je Ladislav Štolli zásadně nešímaný. Nevšímaný jíž proto, že *de facto* neprovádí *vnitřní kritiku* strukturalistické literární teorie, nýbrž jen její *kritiku vnější*, navíc ještě málo systematickou. V tom je tedy deformující jednostrannost jeho postulované „historické kritiky“ jakožto základní podmínky pro vědecký rozbor východních tezí strukturalismu (l. c. 7).

Vnitřní kritika musí vyjít z ústrojího výkladu a pochopení strukturalismu a jeho pojmového systému; vnější kritika jej pak poměkuje a klasifikuje z hlediska jiného systému, z aspektu jiné, holové doktríny, jíž se dává přednost, pro níž se proklamuje pravá vědeckost. Dodnes zřejmě platí dvacet let staré zjištění Václava Černého, týkající se kritiky existencialismu; stačí jen dosadit strukturalismus za existencialismus: „Kritizovat existencialismus důlně z něho samého, z jeho nitra: vejít v něj, vidět jeho ořima, zařít se v něm a zdómácnět, a jeho vlastními kategoriemi, pokud jsou správné, zvlnitku vyuvářiti a usvědčit ty, které správné nejsou nebo jsou neúplné či falšující skutečnost. Kritika není komparace a poměťování; je domýšlení, aplikace a používání a přivádění kritizovaného, a potom jeho použití: jak čelí teď, když je úpíností sebe sama a posledním slovem svého smyslu, skutečností? Přemáhá ji, odolá jí nebo jí alespoň obrází?“¹

Vnější kritika má ovšem svá sudidla předem připravena: strukturalismus přikazuje Štolli k tradici „katedrového literárněvědného objektivismu“ (l. c. 162), kořeny tohoto učení jsou podle něho neplodné. A ovšem nejen to; nevědomuje si totiž hlavně důležitosti kategorie *totičnosti* zkoumaného předmětu, převádí jej neustále a také podle programu na to, co má být „*před*“ a „*za*“ strukturalismem, na to, z čeho má být odvozen genetický, jakou má mít společenskou funkci, jak má být redukována na ideologické „*výchoví* pozice“ — což je mimochodem jeden z nejohlibnějších Štolllových pojmů v celé práci (vůbec ne náhodou, jde o pojem nanejšší symptomatiky!). Jíž v roce 1942 poukázal Jiří Veltruský v polemice s Mirkem Novákem, autorem České estetiky, na relaci totožnosti, jíž se nemůže vzdát historie českého estetického myšlení, a tudíž ani ne historická kritika strukturalistické literární teorie postulovaná Štollem. Veltruský tehdy napsal: „Nelze však smičet, že relace identity — a tudíž i imanentní hledisko — je základem každé vědecké práce; nezáleží na tom, zda jev zkoumaný sám se vyvíjí imanentně či ne, neboť to rozhodnout náleží právě rozboru optirajícím se o zásadu imance. Autorova pochýbnost o imanci české estetiky ho tedy nikterak neopravňovala k opuštění imanentního hlediska [...]“? Podotkněme jen, že nejde o žádný „*svádění*“ imanentismus, nýbrž o zásadu zkoumat *úč* *samu*, vycházet z jejího ustrojení, a ne z objektů, které jí překrývají, suplují, zastupují, at jíž geneticky („*byly před ní*“), nebo v podobě odvozených funkcí („*působí, fungují*“ tak a tak“). Stručně řečeno: je třeba lišit *genezi* od *struktury* předmětu — třebaš zkoumaného učení — a pak od *funkce*.

Ztráta totožnosti zkoumaného předmětu nebo její narušení se ve Štolllově práci projevuje prakticky všude, je to jakási její generální linie. Zvláště mar-

¹ Václav Černý, *První sešit o existencialismu*, Praha 1948, str. 80.

² J. Veltruský, *Česká estetika* Mirka Nováka, 2. Dostov kritikův, Slovo a slovesnost 8, 1942, str. 110.

kanťné pak vystupuje na povrch ve ttech uzlových bodech „kritiky“: jednak v pokusu vyčíst zjednodušené vznik české strukturalistické školy a dále zachytit její tzv. východní pozice (viz první dvě kapitoly Z krize estetiky a ruská formální škola, východní pozice pražské školy), poté v psychologické korektuře, jež chce překonat estetický „objektivismus“ rekursem k tvůrčí individualitě, k autorské osobnosti (viz závěrečnou kapitolu Odosobněním k odlišnosti, k autorské osobnosti (viz závěrečnou kapitolu Odosobněním k odlišnosti, k autorské osobnosti)). V těchto ttech připadech by se mohly Štollovovy postupy formovat zkratkou jako: a) *genetická redukce*; b) *ideologická projekce* světového základu „univerzalistický pojetí do „nadstavby“ teoretických poznatků, tzv. dílčích pravd — což je varianta obecného redukcionismu; c) *tendence k personalistickému psychologismu*.

Štollova znehodnocující kritika vychází v první řadě z pokusu o redukci metodologie a pojmoslovi strukturalistické literární teorie na její údajně rozhodující, determinující vývojovou antecedenenci, tj. na učení ruské formální školy. Štollov kriticismus je však spíše polemikou, jež chce vést spor, jež chce provést *destrukci* filozofickou, lépe řečeno, ideologickou? Přitom Štoll nepřihlíží ke zvláštnímu úsilí, jež systematicky ve strukturalismu, jeho výklad prostě vzbudí nerekonstruuje původní *sozistau pojmi* kritizovaného směru. I v tom se má nakonec oddisputovat identita zkoumané teorie a ovšem i její svěbylnost, její zvláštní charakter a myšlenkové přínosy. České strukturalní učení vznikající v Pražském lingvistickém kroužku se prostě redukuje na ruský formalismus, v podstatě podle schématu: F → S. Toto schéma vládně a nějaké drobné marginální „opravy“ nenuší jeho platnost, tak třeba když Štoll najeďnou zcela skoupě, abstraktně a bez jakékoli spojitě motivace konstatuje existenci domácích kořenů pražského estetického učení a prohláší je nadto za produkt — přirozený a zákonitý — celého evropského společenského vývoje, přirozeně že v jeho krizové ideologické fázi (l. c. 89). Jak se však konkrétně mají „domácí kořeny“ (omezené na několikátáková záznam) k externím vlivům, na to není odpovědi. Všude ovšem panuje genetický redukcionismus: ruský formalismus „přiděl“ svou odvozenou variantu, český strukturalismus; jako neblahý spiritus agens v pozadí přisobí Roman Jakobson, tato živá spojka mezi oběma školami, neustále diskreditovaná. Dále by se sestrojil celý „přehlídka“ citátů o údajné odvozenosti strukturalistického učení: pražští strukturalisté prý *přejímají* v podstatě všechny hlavní pojmy, metodu a terminologii ruské formální školy již v roce 1928 (a propos: tehdy nebyl ještě strukturalismus u nás teoreticky konstituován, u Mukatovského prochází teprve svou „přehistorii“...); pražská škola je jen *opozděný „ohlas“* ruské formální metody, její teze jen *parafraza*ji — aspoň víceméně svérázné — základní myšlenky ruského formalismu, je v ní mnoho odvozenosti (l. c. 86—87), to vše se dokládá citátem ze zaujaté a nepřesné kritiky Miloše Weingarta z roku 1936: tvzení o odvozenosti literárněvědného strukturalismu je prý tedy plně oprávněno (l. c. 89); argumenty pro to se hledají nejen u Weingarta — Karla Svobodu Štoll neuvádí — ale mimo jiné také u René Welleka a Victora Erlicha, jež ovšem kniha jinak traktuje jako ideologické odpůrce nebo dokonce — v případě Erlichové — jako militantní zastánce formalismu. Okrajová zmínka o „domácích kořenech“ se tudíž projevuje jako pouhý flatus vocis. Pražská parafraze ruského vzoru se nad svůj model prostě „nepovzniesla“ (l. c. 141).

³ To dobře rozeznal Milan Hamada ve své úvaze o Štollově knize, *Spor so strukturalizmom*, Slovenské pohľady 83, 1967, str. 61.

Redukce je hotova — aby sloužila diskvalifikační. A její teoretické zdůvodnění, verifikace materiálem? Argumenty a ověření vlastně v knize nenajdeme; neboť nelze za ně považovat odkaz na Weingarta,⁴ ani „opory“ hledané u René Welleka a hlavně u Victora Erlicha,⁵ když nadto Štoll ignoruje onu literaturu, která zastává jinou a historicky opádněnější koncepci. A je nanejvětší symptomatické, jak Štoll několikrát výslovně odmítá „věřit“ výrokům Jana Mukatovského — například o antecedenčních strukturalismu — a raději se uchyluje k různým pramenným citům, ne českým, které hledá jednou na Západě, podruhé hlavně v časopisech, sbornících a knihách sovětské produkce a sestruje tak ad hoc „autoritativní“ hlasy hodící se do jeho schématu genetické redukce, ale také do jeho pojetí ideologických „pozic“ strukturalismu a výkladů tzv. tvůrčího individualu. A tak pro něj třeba neexistují slova Mukatovského, korigující názory o jednostranné filiaci mezi formalismem (ruským) a domácím strukturalismem. Tuto zásadní korekturu adresoval v roce 1935 Jan Mukatovský na adresu Karla Svobody, aniž jej výslovně jmenoval; dnes by se mohla ve své trestí vztáhnout i na práci z roku 1966 — čímž bohužel jen zjevněji vystoupí neproduktivní, konzervativní Štollovo „řešení“: „Nejsilnější spojitel vlnko [pozn.: mezi českou a sovětskou literární vědou] je tu zřejmě a nebylo navázáno včera: je jim formalismus. Stav věci byvší u nás často vykládan tak, že česká věda objevila jednoho dne pro sebe ruský formalismus a okopírovala jej asi tak, jako venkovský stavitel, který dosud „dělal secesi“ a našel pojednou ve vzorníku projekci domu konstruktivistického. Tj, kdo toto tvrdí, zapomíná, že česká estetika má již delší dobu tradici, na kterou mohla navázat: nechceme-li zabíhat až do dob romantismu, stačí připomenout jména Durádkovo, Hostinského a Zichovo. [...] Je dále charakteristické, že z dvou bezprostředních Hostinského žáků se O. Zich vyvíjel cestou formalismu ke strukturalismu, kdežto Zdeněk Nejedlý vypracovává podrobně a metodicky sociologii umění. V oblasti literární vědy nesmí konečně být nejménován F. X. Šaldá, mezi jehož studenty lze najít dávno před válkou začínavé příklady rozboru strukturalního. Za této situace nelze se domnívat, že by byl formalismus vnikl do české vědy jako cizí těleso; česká věda, oprávně se o nutnou mezinárodnost vědecké práce, vědomě a aktivně absorbovala všechny teorii, která vyhovovala jejím vlastním vývojovým tendencím a usnadňovala vývoj další. [...] Vzpomínáme-li tedy s vděkem sovětské ruské literární vědy a sledujeme-li i nadále pozorně její rozvoj, můžeme to činit s gestem rovnorodého přátelství, neboť samostatný český vědecký vývoj se pod jejím vlivem nezhroutil, nýbrž posílil svou dávnou tendenci a dospěl k překonání jednostrannosti formalismu strukturalismem.“⁶

Pozorný čtenář by ovšem mohl najít ve Štollově knize několik okrajových tvzení, jež jako by neupírala strukturalismu jeho svěbylnost. Jsou to však jen marginální, vznikající podivným „rozšířením“ logiky, myšlením doslova nepřesným, protože narušuje logiku usuzování. Štoll se maně snaží kritizovat Erlicha za jeho vymezení české strukturalistické školy jakožto „předefinovanou o zkoumání českého individualního jazyka, zvláště básnického, a o tzv. strukturalismu, časopis pro moderní filologii 22, 1936.

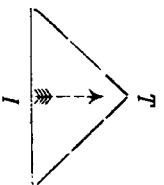
⁴ Svob. Erlichovu monografii *Russian Formalism, History-Doctrine*, S-Gravenhage 1955.
⁵ Jan Mukatovský, *Vztah mezi sovětskou a československou literární vědou*, Zamě Sověti 4, 1935, str. 14—15.

vaného" ruského formalismu, neboť sám sestrojil genetickou redukci v zásadě znehodnocující, kdežto Erlichova redukce je rozhodně aspoň materiálově fundovanější a v podstatě kladná. (To neznamená, že s ní lze souhlasit zcela, naopak.) Proto také skoupě uznání "vlastního přínosu" Jana Mukatovského je zase jen pouhý modus dicendi (srov. Štoll, l. c. 63—64). Dominuje východní teze o odvozenosti strukturalismu; hned vedle toho však Štoll přisuzuje protichůdný vývoj oběma školám, ruské a české: první prý vlastně zmodrkela („překonala“ původní stanoviska), druhá se zase zamaskovala. A do třetice všeho dobrého: jakkoli evoluce formalismu se prohláší za něco vlastně iluzorního, nevlastního — změny stanovisek a modernizace nepohnou ani o milimetr se „základem“ tohoto učení, ten se vůbec nemění, neboť zde se prý vždy a všude — a priori — vylučuje ze zkoumání životní a ideová pozice tvůrce díla (l. c. 142). Teprve tadý je koncepce Štollova genetického redukcionismu hotova. Je zavedeno nejen schéma o jednostranné filiaci $F \rightarrow S$, ale vstrukturalní teorie se prohláší za pouhou přestrojenou „Erscheinungswelt“ neměnné formalistické substance, za její jevovou formu, za její druhotnou funkci: $S = f(F)$. Aby se zblavilo dílo Jana Mukatovského — a ovšem také třebaš Jakobsonovo — své totožnosti, toho, v čem je „sui generis“, musí se nastolit nehistorický fetiš formalistického archetypu, formalismu jakožto „pramatky“...

Uměle převádění strukturalistické literární vědy na genetický archetyp má v knize Štollové svou paralelu tam, kde se má prokázat redukce teoretického poznání v estetice a poezie na svou další údajnou „základnu“, totiž na *ideologický archetyp*, mimochodem stejně tak staticky, struně a dogmaticky pojímány, jako byla pojata filiační souvislost $F \rightarrow S$. Štolla přitahuje přímo magický tzv. východní pozice strukturalismu: z čeho strukturalismus vychází, to je prvotní, co skutečně poznává, to je druhotné nebo zaměřeno... A i zde panuje stejná absence analýzy, která by přihléla ke konkrétní totalitě učení. Na jednom místě se dává Štoll přesvědčovat sebeklamem: o odvozenosti pražské školy z hnutí ruského „nás přesvědčuje hlubší studium obou jevů“ (l. c. 89). Kde tu však byla provedena skutečná komparační analýza hlavních pojmů i metodologie, která by musla vyjít z textů, a ne z předem hotových mínění? A kde je uskutečněn tento rozbor v oblasti kategorií ideologických, světelná zoroových a filosofických? Došlo zde vůbec k zásadní diferenciaci, k tomu, že si polemizující kritik uvědomil komplikovaný problém vlastního konstituování, interpretačních postupů a verifikace tzv. ideologie? Bylo vůbec definováno to, co se považuje promiscue za „ideologii“ nebo „světový názor“, ba dokonce za „metodologii“? Jak to, že se bez jakéhokoli rozlišování mluví jedním dechem o filosofii, noetice, ideologických pozicích, světelná zoroových východiscích a třebaš také idealistické „podstatě“ strukturalistického učení? Příčina spočívá ve Štollově tendenci k *ideologismu*. Poměr mezi ideologií a teorií je doslova převrácen z nohou na hlavu: pravdivostní hodnota teorie je druhotná, základní je ideologická funkce. A ta se neustále promítá do toho, co Štoll s despektem možná podvědomým nazývá dílčími pravdami, jednou u buržoazních vědců, podruhé u strukturalismu. Takovéto postupy nejsou v knize *O tvaru a strukturu v slovesném umění* nic nového: hypnotizováni staronovou otázkou *Na jakých pozicích stojíte?* reprodukuji dobe známé metody [pseudometody] ideologismu 50. let, související bytostně s tím, co bylo v teoretické literatuře identifikováno jako „Enthüllungssucht“, jakožto mánie demaskovat a tím znehodnotit. Ne kritické poznání reálné noetiky strukturalismu, nýbrž její „odhalování“!

Redukce je tu zcela patrná, zaznamenali ji i jiní. Tak Stanislav Šmatlák poukázal na to, že metoda číte ideologického odhalování nevede ke skutečnému kritickému pochopení marxistických koncepcí, že nelze konkrétní historickou identitu celého komplexního jevu — strukturalismu — převádět jen na jednu stránku a že se přitom všem spíše manifestuje subjektivní postoj, a ne vlastní vědecký rozbor předmětu: „Hrot Štollové polemiky je namířený proti chápaní strukturalismu ako javu, ktorý má svoj vnútorný vývin, ktorý prechádza určitými fázami rozširovania, prehibovania a teda i prestavovania svojho pojmovno-teoretického aparátu; je namířený predovšetkým proti chápaniu u tohoto vnútorného vývinu strukturalizmu ako procesu zblížovania s marxizmom. Pre Štolla naproti tomu strukturalizmus je javom v podstate nemenným, bez akejkoľvek vnútornej dynamiky; jediný „vývin“, ktorý u neho pripúšťa, je — zhodne so spomínanou sebakritikou Mukatovského — postupný prechod od idealizmu nezahaleného k idealizmu zamaskovanému. V rámci onej redukcie strukturalizmu na jednu črtu jeho noeticko-filozofických predpokladov je takéto poňatie čímsi koncec koncov „logickým“. Lenže je takéto „logika“ adekvátna samotnému objektívnemu javu, a najmä vyčerpáva ona nie iba abstraktnú, filozofickú podstatu, ale konkrétne historickú identitu jeho existencie?“ Ukáže se však ještě, že i pokus vypreparovat „filosofickou podstatu“ strukturalismu končí zkresením, deformací...

Jaký je nyní mechanismus ideologické redukce u Štollova? Bylo již řečeno, že odpovídá jako zvláštní obdoba redukci genetické. Má tudíž také své schéma uvádějící ve vztah ideologii (I) a teorii (T), případně pravdivostní hodnoty tzv. dílčích pravd teoretického poznání, v našem případě strukturalistické literární vědy. Vazba mezi I a T by se mohla nejlépe znázornit trojúhelníkem, jehož „základnu“ jakožto určující člen by tvořily východní ideologické „pozice“, jak si je Štoll představuje. Obě zbyvalcí strany trojúhelníka by se pak sblížily ve vrcholu, v jakémsi průmětu, v „nadvstavbě“, do níž by se promítala ideologie, nesouc jaksi nad sebou tzv. dílčí pravdivé poznatky (p₁, p₂, p₃, p₄ etc.) — aspoň v této „stýdlivé“ formě musí být uznány. Tedy:

T [p₁, p₂, p₃, p₄ atd.] = teorie = podmíněované
 I = ideologie = východisko = podmínující

Determinující závislost vychází od I a směřuje k T: $I \rightarrow T$. Paralela s formou vývojové redukce F (formalismus) $\rightarrow S$ (strukturalismus) je nápadná, deformace zplozené oběma těmito interpretačními schématy snad také. Doložme nyní *ideologický projektivismus* vlastním výkladem Štollovým. Říká se sice (l. c. 160), že nemají být popřeny kladné teoretické přínosy prací vycházejících z jiných ideologických hledisek, dodejme: ne z marxistických. Přiznačně je ono „nelze nepřiznat“ skutečné přínosy, a navíc ještě jen poznání „dílčích“ oněch „dílčích“ pravd. (Co je to „dílčí pravda“, není ovšem známo; musla by totiž také existovat pravda nedílná, „celistvá“; v každém případě jde o dosti průhledné znehodnocování i pravdivostní funkce.) Co však zde Štoll několi-

krát výslovně zdůrazňuje jako nejpodstatnější? Právě ideologický antagonismus, ideologický svár, nesmířitelný ideologický boj ve „východiscích“ estetikých a literárněvědných učení. Ten je mu základní, v něj se proměňuje na každém kroku ideologický moment uměnovědných disciplín, najmě literární teorie, již Štoll záměrně osílel oddělit — co do působení světónázorové stránky — od lingvistiky (té povolil „neutralizaci“). A tak zase funguje další re-dukce, v tomto případě zpětný proces („reči kánon“) v převádění teorie na tzv. ideologické pozice: „Proto marxistická uměnověda, i když pochopitelně ne-může buržoaznímu učenci nepřiznat skutečné přínosy dílčích teoretických přiznání, nemůže přehlédnout to *nejpodstatnější* [u L. Š. nepodtrženo], totiž *ne-vědeckost* jeho východí ideologické pozice, která se *nutně promítá i do nej-speciálnějších teoretických zdůvěrní* [u L. Š. nepodtrženo] (Štoll, l. c. 160). To základní — je nesmířitelná ideologická srážka mezi marxisty a formalisty (l. c. 161): k vyššímu stupni pravdivého „vědeckoteoretického“ poznání lze přý dospět jen „cestou principiálního nesmířitelného boje s nevědeckou ideologií“, přičemž nemusíme být beztaktičtí a nemusíme odjírat „poznané dílčí pravdě“ (l. c. 162). Ideologismus Štollův kritiky strukturalismu je tedy očividný. A přirozené nemůže vůbec dospět k hlubšímu poznání zkoumaného ob-jektu, protože si jej musí napřed vypreparovat do schématu *určující* → *určo-vané*, *I* → *T*. Toto schéma pak zakresluje všechno: interpretaci textu (zde se operuje jen s tím, co se zdánlivě „hodí“) i jeho naplánovaný kritický rozbor.

Ukažme si jako názorný doklad aspoň působení tohoto typu ideologismu tam, kde Štoll chce ukázat, jak starí i noví formalisté — tedy i strukturalisté — nejsou schopni vyřešit tzv. nejzákladnější vztah mezi uměním a životem, umě-ním a společností. Společenská neboli ideologická funkce (ideologická podle Štolla) jejich učení má zde spočívat v tom, že se tento vztah popírá (l. c. 88). Z tohoto hlediska se také traktuje a znehodnocuje strukturalistické pojetí znaku a významu — vytýká se „mu jediným dechem subjektivní idealismus, fenomenologismus, logicismus, neopozitivismus — a ovšem vůbec se nepi- hlíží k tomu, jak třebaš Jan Mukarovsky se znakovými a významovými kate- gorlemi konkrétně pracuje, jaké výsledky podávají jeho zkoumání, například máchovské studie 30. let, nebo jeho analýza básnického pojmenování, este- tické funkce a hodnoty, zvláštního vztahu díla k realitě atd. Naopak: Štoll hodnotí strukturalistické znakové učení zcela záporně: zabránilo přý plnému po- chopení „esteticky poznávací“ funkce literárního díla, pouze nové zdůvodnilo starou formalistickou tezi o nesdělovací funkci básnického jazyka, tezi, jež měla a má za úkol oddělit umělecké poznání od objektivní reality (l. c. 93).

Stovnění uvedených soudů s texty příslušných prací Jana Mukarovského a porovnání dezinterpretujícího ideologismu s reálné platným smyslem těchto prací ukazuje bohužel v praxi onu *metodu zkreslování* — „Verzerrungsme- thode“ —, již se v knize Štollůvě užívá napořád. Převádět deformace na prav- divý obraz by zabralo mnoho místa. Proto jenom připomínku: U Mukarovského znatek fungující esteticky potlačuje, *zeslábuj* věcně sdělovací vztah díla ke skutečnosti (což lze empiricky prokázat, informace „estetická“ a „mimoestetická“ se prostě nekryjí). Zároveň je však vždy vztah díla-znaku jak zeslaben, tak specifický *posílen* — doklady pro to lze hledat u Mukarovského od kla- sické práce *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální faktory* (1936) až po studii *K pojmoslovi československé teorie umění* (1947). Tento intenzivní, *silný vztah k realitě* — to jsou vlastní slova Mukarovského — není ovšem navozován

poměrem díla k jednotlivým, dílčím skutečnostem přímo míněným (ty např. designuje pouhá věcná zpráva), nýbrž zvláštním vztahem k celkové skuteč- nosti, k jakési skutečnosti totality. Potud je tedy tzv. věcný vztah ve sloves- ném díle „popřeh“ dialektický, tj. popřeh ve své mimoestetické podobě, ale je zato produkován zcela svěbylně znovu v tom, co Jan Mukarovsky označuje za vlastní věcný vztah uměleckého díla. Tím je také dílo uváděno v přiroze- nou vazbu se systémem společenských hodnot, tedy i s ideologií: „I tu jde o vztah ke skutečnosti, a to o vztah stejně činný, jako je takzvaný sdělovací. Tím, že umělecké dílo některé vlastnosti reality vyzdvihuje, podává jistý klíč k jejímu pochopení i uchopení. Umělecké dílo jakožto znak je tedy osnováno na dialektickém napětí mezi dvojným vztahem ke skutečnosti: vztahem k oné konkrétní skutečnosti, kterou přímo míní, a vztahem ke skutečnosti vůbec. [...] Vnitřní výstavba uměleckého díla je vypočítána na to, aby se ve vědomí vnímatele obrazila jako zaujetí jistého poměru ke skutečnosti. Tento celkový smysl díla uvádí dílo ve vztah k systému hodnot, platných pro danou společ- nost, k její ideologii. Umělecké dílo reaguje na tuto ideologii, přisvědčuje jí nebo vstupuje s ní v rozpor, účastní se jejího přetváření.“⁸ Popírá tedy Muka- rovský ve svém díle komunikativní funkci básnického jazyka? Upevňuje pouze staré formalistické přehradby mezi uměleckým poznáním a skutečností, je este- ticky sdělovací funkce znaku u něho vyloužena jen a jen idealisticky, je vztah znak: skutečnost pojat a la Husserl, zamaskovává se tu jen napořád forma- lismus...? Odpověď na tyto otázky jsou nasnadě a nijak nepodporují Štol- lovy výklady.

Ladislav Štoll hájí vehementně proti strukturalismu tzv. *tvořící individualum*, individualnost uměleckého výtvaru, konkrétní historickou tvořící osobnost. Do- mnívá se, že tyto kategorie byly strukturalistickou estetikou i literární teorií popřehy, že v nich byl tvořící subjekt s individuálním vědomím — tyto dva ruz- né pojmy klade Štoll prostě vedle sebe — proměněn v pohyb bod. Proti údajné „depersonalizaci“ prováděné strukturalisty se staví pojmově velmi nejasněná argumentace poukazující obecně k estetickému subjektu — dá-li se to tak říci — avšak nikde jej přesně nedefinující. S despektem se dívá Štoll na „depersona- lizovaný analytický zřetel“ (l. c. 135) a sám hlásá důrazní personalismus: promiscue mluví o básnickovi jakožto o bytosti sociálně-historické, pak o tvořící subjektivnosti, jinde o osobnosti původce díla, o tvořící individualnosti, pak zase o důležitosti *socialněpsychologických otázek*, z hlediska „tvaru“ (tj. zase estetického objektu) oceňuje „individuální výraznost tvaru“ (l. c. 145). Tyto pojmové konglomeráty nevzájemně jasnost do otázek autorského individuala, a tím méně se mohou stát vhodnou základnou pro kritické zhodnocení strukturalis- tických názorů o individualu a jeho vztahu k umělecké struktuře. Zase se ob- jevuje ideologická prekonsepce, která má předem diskvalifikovat zkoumané učení. Metoda zakreslení tu vede ke zcela zjevným omylům, lapsům v prostém čtení a v chápání některých pojmů strukturalní teorie. Tak ze slov Jana Mu- karovského o tom, že vývojevou souvislost jednotlivých individualů lze hledat „toilko v prostředí hmotném a duchovém, jež vykonává vliv na utváření se individuala, nikoli v tvaru samém“, vyzovuje Štoll logicky zcela nesprávně, že

⁸ Jan Mukarovsky, *K pojmoslovi československé teorie umění*, Kapitoly z české poetiky I, Praha 1948, str. 35—36; o dialektice věcného vztahu a funkci znaku slov- Oleg S. u. s. *Semantika umění v českém strukturalismu a problémy jejího hodnocení*, Slovenský filozofický časopis 15, 1960, str. 421 an.

strukturalismus zařadil tyto vlivy hmotné a duchovní působící skrze tvůrčí subjekt do „oblasti pouhé nezákonné proměnlivosti“ [sic!] (l. c. 125). Bonužel také Štoll nepochopil důsledky zásadního zjištění, že objektivně existující umělecké dílo nelze ztotožnit s psychickými stavy probíhajícími v individuu, jež je vytvořilo. Vůbec přitom také nezaznamenal, že právě v moderní české estetice — od Šaldy přes Zicha až k Mukatovskému — byla provedena základní rozlišení mezi „já“ empirickým a „já“ uměleckým; obojí totiž není jedno a totéž. (Odkazují tu např. na Otakara Zicha, *Umělecká etika*, Česká mysl 23, 1927, str. 241 an.). Proto je také neudržitelné Štollovo diskvalifikační tvrzení, že strukturalista nezná konkrétní tvůrčí osobnost, že si proměnil tvůrčí subjekt, individuální vědomí v „bod“ (l. c. 128). Celý „lapsus linguae“ vznikl ze špatného přečtení jednoho citátu z Kapitola o české poezie (snov. *Strukturalismus v estetice a ve vědě o literatuře*, KČP 1, l. c. 18). Štoll si totiž vůbec neujasnil zásadní diferenciaci mezi konkrétním psychofyzickým *individuem* (autorovým) a mezi tzv. *abstraktním subjektem*, oním „já“ — kladeným u Mukatovského do uvozovek — jež je vklíněno do významové výstavby struktury, jež je tedy dílo „imanentní“: „Je nakonec třeba říci několik slov i o vztahu mezi konkrétním individuem, autorským nebo vlnmatelským, a abstraktním subjektem, obsaženým v samé struktuře díla, který je jen bodem, z něhož lze celou tuto strukturu obsáhnout jediným pohledem. V každém díle, i nejneobdobnějším, se najdou příznaky prozrazující přítomnost tohoto subjektu. Tato přítomnost se stává zcela zjevnou např. v lyrické básni, jež vyjadřuje city [...]“⁹ Jinak řečeno: existenci a funkci toho, čemu Štoll říká tvůrčí *individuum*, český strukturalismus nepopel, jen podal svou osobitou koncepci, která ovšem musí být vykládána s přihlédnutím k celku, k soustavě strukturalistického pojmosloví. Poměr mezi básnickovým životem a dílem nemá pro Mukatovského vztah jednostranné závislosti, kde by na jedné straně prostě „zážitky“ určovaly jednoznačně strukturu díla, která by zase byla na ně zpětně převoditelná. I tady dovňuje Mukatovský tradici české moderní estetiky, korrigující již od dob Hostinského nejtěžší redukce estetické hermeneutiky, výrazových teorií, převádějících dílo na „výraz“ citů, duševních hnutí, subjektivních zážitků. Proti této jednosměrné determinaci postavil strukturalismus *souvztažnost*. Štoll však bohužel vůbec nepřihlédl k celkovému řešení, jak jej podávají práce Mukatovského — jinak by mu nemohl ujít některé věci rázu zcela zásadního. Jeho polemika s „odlišitujícím“ depersonalismem se tedy míjí cíle: nepostihuje to, co skutečně Jan Mukatovský o vztahu autorského *individu*a a díla hlásal a co zdůvodňoval ve své teorii i v konkrétních rozbořech.

Na závěr můžeme říci, že Štollův pokus o „historickou kritiku“ strukturalismu přešel již od prvních stránek v zaujatou polemiku, vycházející z ideologických prekonceptů, z jakýchsi ideologických apriorií, „forem nazírání“, jejichž schémata jsme již uvedli. Pak se ovšem stalo, že byl zaměněn originálně daný teoretický objekt — tj. strukturalismus, jak by musl být ve své původní danosti rekonstruován — za zvláštní torzo, podávající po demonstraci zkreslený obraz, výsledek zkreslujících subjektivních operací, které naprosto překryly vlastní historický objekt, strukturalistické učení. Štoll kritizuje — *pseudo-strukturalismus*, jeho náhražku předem vypreparovanou.

⁹ Jan Mukatovský, *Individuum v umění*, původně 1937 francouzsky, česky: *Studie z estetiky*, Praha 1966, str. 224.

Šaldovo kritické dílo připoutávalo k sobě od samých počátků značnou pozornost, ale po dlouhá léta bylo hodnoceno — až na malé výjimky — jen nepřimmo: buď v soukromých listech anebo v polemikách, tedy v projevech, v nichž je dominantní emocionální přístup. Toto paradoxní hodnocení — neřešitelný obdiv a veřejný pamflet — trvalo téměř do roku 1917, kdy padesátiletý autor měl za sebou čtvrt století práce, intenzivně ovlivňující kulturní, umělecký a literární proces. Projevy protišaldovských polemiků — Jana Herbena, M. A. Šimáčka, Viléma Mrštíka, Jiřího Karáčka, St. K. Neumanna, Viktora Dyka, Karla Sezimy, Jana Lelchtra, Karla Čapka a mnoha dalších — se v podstatě dotýkaly rozdílu anebo identity kritikova osobního charakteru a díla. Jedni charakterizovali Šaldu jako módního estéta, eklektického krasořečníka, u něhož určujícím momentem je jeho egocentrismus, druhým se osobnost rozpoltila na „veliký talent s oslňujícími vlastnostmi vtipu a stylu, ... s obrovským vzděláním kritickým“ a na exaltovaného, domýšlivého, nesenášenlivého a názorově labilního člověka. Díky tomu, že Šaldova tvorba zůstávala skryta v revuích, časopisech i novinách, byl kritický význam často státnoven prostřednictvím poslední vývojové etapy anebo podle určitého projevu, který se stával normou celého díla. Nicméně šaldovští badatelé se příliš ochotně spokojují s Šaldovými stanovisky v dobových sporech, ochotně akceptují jeho autostylizace (malí, nicotní protivníci, které popouzí géniova velikost) a neanalyzují skutečnost, že se v těchto střetnutích odráží — byť deformované, jak již to v polemikách bývá — kontradičnost několika proudů uměleckého vývoje: Šaldova velikost nespočívá v tom, že měl vždycky „pravdu“, ale v tom, že spoluvytvářel — at již negativně nebo pozitivně — širokou škálu umělecké a kritické tvorby, že ji spoluvytvářel, jako jeden z mála, naprosto cizovědomě a koncepčně. Ani soustředění k Šaldovu osobnímu charakteru není nic náhodného, není svědeckvím jen „malosti“ debatérů, kteří kritika chtějí označením charakterové nepevnosti diskvalifikovat; názorový systém Šaldův byl vždy pocitován jako krajně subjektivní výraz osoby mluvícího. Činnost mimoliterární měla osvětlit charakter sféry kritické a opačně — ráz tiskových projevů pomáhal vytvářet charakteristiku osobní. Tento fakt nesmí zastížit poznání, že zde byl ve skutečnosti postižen — byť v negativních a často nespravedlivých soudech — kritikův neobyčejný význam v národní kultuře. Závažnost polemik pro poznání Šaldova zjevu je o to větší, že se pozdější souhrnné interpretace často opraší o jednotlivé teze, jež se v debatách objevily, a jsou jimi determinovány.

¹ Část větší práce.